

La política monetària en temps de Jaume I

Miquel CRUSAFONT I SABATER
Societat Catalana d'Estudis Numismàtics

PRELIMINARS

Parlarem d'una política monetària perquè, efectivament, existí. No es pot dir, tampoc, que aquest fet sigui excepcional, però la veritat és que hi ha molts altres regnats de la Corona catalanoaragonesa en els quals les intervencions en política monetària són molt lleus o fins i tot inexistents. Podríem dir que el quadre de les emissions segueix una certa inèrcia, sense que s'hi vegin canvis de rumb. D'altres regnats, en canvi, són rics en decisions i en innovacions que tenen una gran transcendència per al futur del país. En l'exposició que segueix, ja ens podrem adonar que el regnat de Jaume I cal enquadrar-lo clarament en aquest segon grup.

Parlarem, d'altra banda, del «temps de Jaume I» més que de la política «de Jaume I», perquè l'establiment d'aquesta política monetària no és pas una obra o decisió exclusiva del rei, sinó que hi intervenen ja, de manera decisiva, els estaments representatius catalans. Almenys des de Jaume I ja no hauríem de parlar, pròpiament, de la moneda reial, sinó d'una moneda paccional: les decisions sobre política monetària no les podrà determinar únicament el rei, sinó que haurà de comptar amb l'aquiescència dels estaments representatius i, pel que fa a la moneda de Catalunya en concret, amb els de la ciutat de Barcelona. Tenint present que la moneda ha estat considerada, des de sempre, un dels elements més determinants de la sobirania, el fet de compartir-ne el regiment no és pas una qüestió menor, sinó que constitueix un element singular i diferencial del sistema polític de la Corona catalanoaragonesa. Efectivament, no trobarem res semblant en el context peninsular ni en la major part dels estats europeus medievals. Convé remarcar aquest fet perquè, molt probablement, aquesta conclusió es pot estendre a d'altres aspectes importants del poder polític. Ens referim, per exemple, a la política fiscal que es comença a estructurar i que conduirà a la recaptació, per part de la Generalitat, dels principals impostos que graven el comerç, el de la bolla i el de les entrades i eixides. En un país amb una forta dedicació comercial com Catalunya, els ingressos per aquests conceptes havien d'ésser els de més volum. En aquest sentit, doncs, podem seguir parlant de fiscalitat reial quan la recaptació dels principals impostos era en mans dels estaments? No és, també, una altra forma excepcional en l'organització política d'un estat medieval que mereix una reflexió?

Un altre aclariment necessari es refereix a la naturalesa de la moneda emprada en els temps medievals. Des dels seus orígens, al segle VII abans de Crist, fins a ben entrat el segle XVIII de la nostra era, el concepte de moneda era completament diferent de l'actual. La gent emprava un tipus de moneda que tenia un valor intrínsec: era d'or o de plata o fins de coure, però tenia, aproximadament, el

valor en metall que li servia per a intercanviar amb altres valors semblants en aliments, bestiar o terres. Ara, en canvi, la moneda no és més que un signe de valor, però no val res en si mateixa: un paper imprès només val per la xifra que porta estampada i que, per general consens, respectem. La moneda d'abans l'anomenem moneda valor i l'actual, fiduciària. Aquest fet és molt important, perquè la terminologia econòmica s'ha anat creant en temps relativament recents i en ple ús de la moneda fiduciària i pot ésser molt imprudent aplicar alguns d'aquests conceptes a la moneda valor. Termes tan usuals com inflació o devaluació s'han d'emprar amb molta cura en el context de la moneda valor i, pròpiament, podríem dir que hi són inaplicables, si ho volem fer amb un cert rigor. Això no vol dir que aquest ús no sigui, per desgràcia, molt freqüent.

Ens cal incidir, finalment, en una altra qüestió ja comentada sovint per nosaltres. Ens referim a la confusió que introdueixen molts textos històrics pel desconeixement de la història de la moneda. En aquesta ocasió, hem dut a terme un breu estudi de circulació monetària a partir de les dades de quatre cartularis.¹ Els seus recopiladors, en fer els registres que encapçalen les transcripcions, introdueixen errors i imprecisions. Així, per exemple, parlen de pagaments en sous, sovint sense distingir si són de quatern o bé de doblenc, tot i que una moneda val la meitat de l'altra.² Altres vegades, però, indiquen «sous de quatern», mentre que en el document es parla de doblenc, com ho evidencia el fet que es tracta d'una moneda de vuitanta-vuit sous el marc.³ En altres casos, es mencionen els sous, sense aclarir que no es tracta pas de la moneda pròpia del país, sinó de sous melgoresos, és a dir, una moneda forana i generalment de circulació prohibida que sol tenir, d'altra banda, un valor diferent, o bé es mencionen els morabatins, moneda àrab, tot i que es tracta en realitat de morabatins alfonsins, és a dir, moneda castellana.⁴ En un altre cas, el regest ens parla de pagaments en «maravedís», confonent aquesta unitat de compte castellana amb el morabatí almoràvit d'or, que és el que, per la datació, ha de mencionar el document.⁵ En uns altres casos, finalment, un coneixement mínim de la moneda hauria permès detectar errors de datació. No hi poden haver, certament, pagaments en moneda de tern els anys 1217 i 1239,⁶ si el diner de tern no fou creat fins al 1256. No cal dir que, quan el document no és transcrit i ens hem de refiar del regest, no tenim cap manera de detectar aquests errors.

Hem d'insistir, doncs, en la necessitat que els historiadors rebin en els seus estudis una base mínima de coneixements de la història de la moneda, sense la qual, entre moltes altres mancances, és impossible interpretar correctament la documentació.

UNS INICIS DE REGNAT PREOCUPANTS

Els primers anys del regnat es caracteritzen per iniciatives de rebaixa, més o menys fraudulenta, del contingut d'argent de la moneda. Cal recordar que el circulant monetari d'aquest temps era cons-

1. Són els següents: Josep RIUS SERRA, *San Raimundo de Penyafort. Diplomatario*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1954: en endavant, el referenciem S.Ramon- seguit del número del document. Maria PARDO I SABARTÉS, *Mensa episcopal de Barcelona*, Barcelona, Fundació Noguera, 1994; en endavant, Mensa- i el número del document. Esteve PRUENCA I BAYONA i Josep M. MARQUÈS, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, Barcelona, Fundació Noguera, 1995: en endavant Amer- seguit del número del document. Josep M. MARQUÈS, *Collecció Diplomàtica de Sant Daniel de Girona*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997: en endavant, S.Daniel- seguit del número del document.

2. S.Daniel-138 i Amer, en el text, p. 16.

3. Amer-89 i 98 i S.Daniel-179.

4. S.Daniel-174 i Amer-84.

5. S.Ramon-95.

6. Amer-71 i S.Daniel-175.

tituït per uns petits diners del pes aproximat d'un gram, fets amb un aliatge anomenat billó. El billó contenia bàsicament plata i coure, amb un percentatge de plata més baix que no pas de coure. El recurs al billó s'inicià al segle XI, quan la unitat bàsica monetària, el diner, tenia un pes d'argent d'uns 0,30 grams.⁷ Era, doncs, tan baix que les monedes esdevenien poc adients, tant per a la fabricació, que castigava massa els encunys en tenir poc coixí de metall, com per a les mateixes monedes, que eren massa petites i que es doblegaven o es partien fàcilment.⁸ L'afegit del coure els donava un mínim de cos i les feia més manejables, però no en variava el valor, perquè aquest només es comptava en relació amb la quantitat d'argent. Durant els regnats d'Alfons I i Pere I, els diners de billó foren anomenats quaternals, perquè tenien una llei de quatre diners sobre dotze, essent la llei de dotze la de la plata pura. Contenien, doncs, un 33 % d'argent i la resta era coure, metall que, com hem dit, es considerava mancat de valor. Els diners de billó, un cop fabricats, eren sotmesos a una operació d'emblanquiment, que els donava l'aspecte d'argent. Era bastant fàcil d'alterar el contingut d'argent de la moneda de billó, perquè les rebaixes de contingut de metall fi no eren fàcils de detectar, un cop emblanquides les monedes. D'altra banda, anava desapareixent del circulant monetari la moneda andalusina d'or que n'havia estat el complement al llarg dels segles XI i XII i que era emprada especialment per a les transaccions d'una certa importància. La moneda de billó s'anava convertint, doncs, en el circulant pràcticament únic i, per tant, en la peça clau de tota la política monetària, així com en un instrument vital per al comerç.⁹

Cal recordar que la iniciativa de rebaixar la llei de la moneda era un fet molt habitual a tots els regnes europeus. Es convertia en un recurs fàcil per a recaptar ingressos per part del sobirà en situacions de guerra o de precarietat econòmica en general. Pere I mateix, el pare de Jaume I, havia protagonitzat una emissió progressivament rebaixada del diner quaternal barceloní que s'arribà a convertir, en les darreres fabricacions, en coure emblanquit, és a dir, amb un contingut d'argent ínfim. Crec que val la pena parlar una mica d'aquest daltabaix monetari que degué trasbalsar el mercat català els

7. Tot i que la plata pura era la de dotze diners —és a dir, quan es parlava de dotze diners hom es referia al cent per cent de plata—, la forma del metall més usual en la terminologia monetària era l'anomenada plata fina d'11,5 diners, és a dir, amb un 95,83 % de plata pura. Aquesta distinció esdevé necessària quan es volen establir les equivalències entre les monedes i el seu contingut de metall preciós, que se sol anomenar contingut de fi, tant si és or com plata. Per tant, quan es parli de la moneda doblença o ternal, per exemple, caldrà tenir present que són monedes de dos diners i de tres diners de plata fina (no pura) sobre dotze. El contingut de fi de les monedes s'anomena llei. Per tant, en els casos anteriors, parlaríem d'unes lleis de dos o de tres diners. Per a aquestes qüestions terminològiques, vegeu Miquel CRUSAFONT, *Història de la moneda catalana. Interpretació i criteris metodològics*, Barcelona, Crítica, 1996.

8. Aquestes dificultats es feren evidents en estudiar un tresor de monedes d'argent de pesos molt febles del temps de Berenguer Ramon I, anteriors a l'ús del billó. Vegeu Anna M. BALAGUER i Miquel CRUSAFONT, *Orrius. Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, que conté també l'estudi de l'excavació per J. I. Padilla i E. Vives, Barcelona, 1983, p. 57-104.

9. Als segles XI i XII, circularen a Catalunya monedes musulmanes d'or, i en algun cas de plata. Es tracta, pel que fa a l'or, el més significatiu, del mancús califal i del morabatí almoràvit. La dobla almohade ja no va tenir tant paper en el circulant, de manera que al llarg del segle XII desapareix gairebé del tot de Catalunya aquest circulant auri, i el diner de billó esdevé la moneda exclusiva fins a la creació del croat d'argent el 1285. A finals del segle XIV, es comença a detectar en el circulant un flux notable del florí d'or, emès des del 1340. Hi ha, doncs, un ampli període de temps en el qual la moneda d'or no circula a Catalunya. Vegeu Miquel CRUSAFONT, «Del morabatín árabe al florín. Continuidad o ruptura en la Catalunya medieval», a *I Jarique de estudios numismáticos hispano-árabes*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1988, p. 191-200. Aquest tall en la circulació àuria també s'ha detectat a Aragó i fins i tot a Navarra, sempre prenent com a base l'estudi quantitatiu dels pagaments documentats. Vegeu Miquel CRUSAFONT, «La circulación monetaria en el Aragón medieval a partir de las menciones documentales», *Gaceta Numismática* (Barcelona, Asociación Numismática Española), núm. 114 (1994), p. 37-62; Miquel CRUSAFONT, «La circulación monetaria en la Navarra medieval», *Numisma* (Madrid, Sociedad Ibero-Americana de Estudios Numismáticos), núm. 230 (1992), p. 93-118.

anys 1210-1212, perquè ens ajuda a entendre la posició dels estaments catalans durant el regnat de Jaume I.

Els historiadors catalans de la moneda Josep Salat i, especialment, Joaquim Botet i Sisó, que en féu la primera síntesi amb metodologia moderna, no van sospitar mai que en els regnats d'Alfons I i Pere I s'hi hagués pogut produir cap mena d'alteració monetària.¹⁰ Tot semblava indicar que a Catalunya hi havia corregut, en tot aquell temps, un numerari estable constituït per diners de llei quaternal, és a dir, amb un 33 % d'argent. L'alarma la generà Thomas N. Bisson en publicar un document del 1213 relatiu a Sant Joan de les Abadesses en el qual es parlava no pas de monedes quaternals, sinó també de ternals, doblenques i fins i tot senars.¹¹ Això semblava trencar l'esquema fins llavors indiscutit d'una moneda estable i de llei invariable. Bisson, però, es féu un considerable embolic amb aquest document, ja que va afirmar que el doblenc no s'havia iniciat amb Jaume I, sinó amb Pere I, i arribà a suposar que la moneda senar era de sis diners, quan el terme senar vol indicar clarament moneda d'un diner de llei. De tota manera, Bisson deixà prudentment als numismàtics la resolució de l'enigma. Philip Grierson, en un documentat article presentat al I Simposi Numismàtic de Barcelona, trobà la clau de molts dels problemes: els diners senars eren, efectivament, d'un diner de llei i semblava que hi havia una emissió circumstancial de baixa llei en temps de Pere I que detectava una font fins llavors marginada, el *Chronicon Barcinonense*, que l'autor va poder rehabilitar amb arguments incontestables.¹² Sobre aquestes bases, Grierson suposà que hi havia una emissió doblenca de curta durada interposada en el regnat de Pere, que potser tenia els seus divisors de llei senar i justificava la llei ternal, indicant que aquesta podia ésser la llei dels òbols o divisors del temps d'Alfons I. Efectivament, en algunes ocasions, s'havien fet els divisors a una llei inferior a les unitats, per a compensar el seu cost de fabricació relatiu més alt. D'altra banda, Grierson argumentà que en el document en qüestió es parlava de *bossonalla*, terme que volia indicar moneda de baixa llei o externa, que es portava al taller monetari per a reconvertir-la en moneda de bona llei. La *bossonalla* es taxava exclusivament en funció del seu contingut metàl·lic. Grierson, però, després d'haver publicat el seu article, es trobà amb un obstacle important a la seva teoria: els òbols o divisors d'Alfons I no eren pas de llei ternal, sinó també quaternals. Els havia fet analitzar i ens comunicà, honestament, aquesta contrarietat. Això llevava bona part de credibilitat a la seva interpretació. Nosaltres vam observar que el *Chronicon Barcinonense* donava una llista de valoracions de mercat de la moneda que anava molt més enllà, a la baixa, del que es podia atribuir a una moneda ternal o doblenca. Era una caiguda sense fons. D'altra banda, vam trobar un diner de Pere I que resultà ésser fet d'aram pur amb només un lleu bany extern d'argent.

10. Josep SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, Barcelona, Imp. Brusi, 1818; Joaquim BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1808-1811. L'obra de Botet segueix essent la font més abundant d'informacions documentals per al regnat de Jaume I.

11. Thomas N. BISSON, «Sur les origines du monedatge: quelques textes inédits», *Annales du Midi*, vol. LXXV (1973), p. 102-104.

12. Philip GRIERSON, «Notes sobre les primeres amonedacions reials a Barcelona: els termes *bruneti*, *bossonalla* i el *Chronicon Barcinonense*», a *I Simposium Numismàtic de Barcelona*, vol. II, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, 1979, p. 278-287. En citar el treball de Bisson, afegeix: «La seva elucidació de les monedes referides en el document no és prou exacta en alguns aspectes» (nota 34, p. 286). No és l'única vegada que l'erudit anglès adverteix de les interpretacions de Bisson. A Philip GRIERSON, «Domesday Book, the geld and the monetagium: A forgotten minting reform», *British Numismatic Journal*, núm. 55 (1985), p. 84-94, ja feia notar que, en el tema del monedatge dels normands fet per Bisson, «his conclusion is far from clear.» A casa nostra, hi ha hagut sovint una actitud acrítica respecte a l'obra de Bisson. Amb referència a l'important tema de la introducció de l'impost del monedatge a Catalunya, cal contrastar les afirmacions d'aquest autor a *Conservation of Coinage*, Oxford, 1979, amb el documentat treball d'Anna M. BALAGUER, «Sobre els orígens de l'impost del monedatge a Catalunya (segles XI-XII)», a *Ermanno A. Arslan Studia Dicata*, Milà, Glaux, 1991, p. 791-802.

Això ens féu adonar que Pere I havia anat degradant el diner de Barcelona des de la llei quaternal a un contingut d'argent ínfim, que només es trobava en la fina pel·lícula que cobria la seva ànima d'aram pur. El mercat havia anat responent a les successives degradacions amb unes taxacions cada cop més baixes, fins a arribar a unes xifres realment de rebuig. No hi havia hagut, doncs, emissions de doblenc o senars, sinó una caiguda progressiva que en el document de Sant Joan de les Abadesses s'havia anat classificant en grups aproximats, per contingut de fi. Cal aclarir, però, que si el material classificat era *bossonalla*, com suposava Grierson, també seria possible que algunes de les monedes, o totes, no fossin pas catalanes, sinó foranes.¹³

Amb aquesta nova teoria, es donava resposta a totes les informacions i es trobava l'explicació a la caiguda sobtada de les cotitzacions del diner barceloní. El daltabaix monetari havia estat d'una durada relativament curta, però degué tenir uns efectes devastadors. S'ha de dir, també, que l'existència d'un estament comerciant potent podia convertir en aventures de mala fi aquesta mena d'iniciatives. En un primer moment, el sobirà podia fer front a pagaments amb moneda fraudulenta, però el mercat no tardava a taxar progressivament a la baixa la moneda alterada, rebaixant-ne, per tant, el poder adquisitiu. Això és el que succeí en temps de Pere I, de manera que finalment el sobirà es va veure obligat a retirar aquella moneda i a fer-ne de nova a bona llei quaternal. El mercat, però, es resistí a atribuir-li el crèdit necessari, de manera que taxà la nova moneda, tot i que era de bona llei, força per sota de la cotització dels anteriors diners quaternals d'Alfons I. Les taxacions de la moneda en circulació es feien per equivalència amb el valor de la plata, essent l'anomenat marc de plata de Barcelona, de 234 grams, el referent principal.¹⁴

Tot i que ens consta que abans de Pere I hi va anar havent rebaixes progressives en la llei del diner, no tenim cap notícia d'una actuació com la del rei Pere, que va anar emetent un mateix tipus monetari amb contingut progressivament més baix de llei, creant una notable confusió. De segur que els comerciants més entesos aviat degueren detectar el frau, però molta gent menys experta hi degué perdre molts diners. Això degué crear un fort escarment i una actitud de desconfiança dels incipients estaments catalans que explicaria la cautelosa rebuda a la nova moneda de bona llei del mateix rei Pere. Tot plegat degué deixar un record prou amarg que explica les respostes immediates davant de qualsevol intent de canvi en la moneda en el futur.

L'any 1222, Jaume I llençava a Barcelona la moneda de doblenc,¹⁵ és a dir, amb una llei meitat de la quaternal que havia regit fins llavors, al marge, és clar, dels anys 1210-1212, protagonitzats per la moneda degradada a què abans ens hem referit. Els estaments catalans no veieren amb bons ulls una rebaixa tan radical de la llei de la moneda i, en primera instància, procuraren que, almenys, aquella llei no fos minvada encara en el futur. La seva petició al rei degué ésser atesa, perquè el sobirà jurà que no mudaria la moneda barcelonina en el futur. Més arbitrària fou la decisió del rei de taxar la moneda nova de doblenc a dos terços de la vella de quatern, ja que, a porció dels valors intrínsecs,

13. Vàrem presentar aquesta nova interpretació a Miquel CRUSAFONT, *Numismática de la Corona Catalano-Aragonesa Medieval*, Madrid, Vico, 1982, p. 73-74, i més àmpliament a Miquel CRUSAFONT, *Barcelona i la moneda catalana*, Barcelona, Caixa de Pensions, 1989, p. 140-142, on aportàvem un gràfic de l'evolució de les cotitzacions.

14. El pes de les monedes es designava amb l'anomenada talla, que explicitava quantes monedes havien de pesar, juntes, el pes del marc de plata. La xifra es donava en sous, és a dir, en dotzenes. Per tant, una talla per als diners de quaranta-quatre sous el marc, per exemple, volia dir que 528 diners pesaven, en conjunt, igual que un marc de plata. Vegeu Miquel CRUSAFONT, *Història...*, especialment p. 30-34.

15. En documentar l'emissió, Botet donava la data del 1221. Grierson va demostrar que, pels còmputos emprats, havia d'ésser el 1222. Vegeu Joaquim BOTET i SISÓ, *Les monedes...*, vol. II, p. 38; Philip GRIERSON, «Notes sobre les primeres amonedacions reials a Barcelona: els termes *bruneti*, *bossonalla* i el *Chronicon Barcinonense*», a *I Simposium...*, vol. II, p. 283.

s'havia de computar només a la meitat. És evident que el rei assajava, així, de minvar la xifra dels seus deutes, que devia ésser molt elevada atesa la ben documentada precarietat de la tresoreria reial en temps de Pere I i en els primers anys de Jaume I. El canvi establert pel rei degué ésser aplicat en les transaccions oficials, però el mercat fixà clarament la taxació a la meitat del valor del diner de quatern, de manera que, en les transaccions lliures, la mesura no tingué cap efecte. D'altra banda, la llei del diner de doblenc era massa baixa en el context del seu temps i això degué afavorir la invasió, cada vegada més potent, del diner melgorès, fet a Montpeller.¹⁶ Cal recordar que el rei, com a senyor de Montpeller, tenia també un cert guany sobre l'anomenada moneda melgoresa, però aquests ingressos els havia de compartir amb el bisbe de Magalona i els síndics de la ciutat de Montpeller. Per tant, per al sobirà, era molt més rendible emetre moneda barcelonina, ja que disposava de la totalitat dels guanys. D'altra banda, la moneda barcelonina ja era, des de molt enrere, la moneda pròpia de Catalunya. No ha d'estranyar, doncs, que es coneguin diferents disposicions reials prohibint expressament la circulació a Catalunya i als comtats de Rosselló i Cerdanya de la moneda melgoresa.

Uns episodis semblants tingueren lloc a Aragó. A les Corts del 1218, el rei havia jurat com a inalterable la moneda quaternal emesa pel seu pare, però més endavant n'havia batut ell mateix a llei inferior.¹⁷ No cal dir que la decisió del rei, que trencava així les seves promeses d'estabilitat monetària, va trobar una enèrgica oposició que calgué canalitzar de la forma que veurem més endavant. Tot plegat trasllueix unes angoixes financeres que el sobirà assajava de resoldre amb el recurs clàssic de l'alteració de la moneda.

RECTIFICACIÓ REIAL: EL DINER DE TERN

Un cop s'ha esdevingut una caiguda de la llei de la moneda és molt difícil que hi hagi una correcció de rumb i un retorn a una llei millor. El que s'observa, gairebé sempre, és una caiguda progressiva. El fet que tant a Catalunya com a Aragó s'aconseguís retornar a una llei millor, és a dir, a un valor intrínsec de la moneda millor que l'anterior, fa pensar que, a més de la invasió no desitjada de la moneda melgoresa, els comerciants degueren exercir alguna altra mena de pressió, probablement una taxació de mercat suficientment baixa per a llimar dràsticament els guanys d'emissió i fer-la, per tant, inviable.

En aquest sentit, cal remarcar que, tot i que la moneda es regia pel seu valor intrínsec, hi solia haver un cert consens a admetre una desviació moderada i a l'alça d'aquest valor, a canvi de la garantia de qualitat que l'estampa gravada en el metall aportava al numerari circulant. Així, en temps del rei Alfons I, sabem que la moneda es tallava a cinquanta-quatre sous el marc, però el mercat admetia una circulació per a quaranta-quatre sous el marc, de manera que els deu sous de diferència cobrissin els costos de fabricació de les monedes i els guanys del sobirà. En canvi, després de l'escarment de

16. Sobre el diner melgorès, segueix essent de molta utilitat Alexandre GERMAIN, «Mémoire sur les anciennes monnaies seigneuriales de Melgueil et de Montpellier», a *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier*, vol. III, 1850, p. 134-256. Pel que fa a la seva relació amb Catalunya, vegeu Miquel CRUSAFONT, «Les monedes catalanes del Llenguadoc i Provença», a *I Simposium...*, vol. II, p. 251-277. Pel que fa a la seva circulació a Catalunya, vegeu Anna M. BALAGUER, *Història de la moneda dels comtats catalans*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1999.

17. Aporten dades sobre les emissions aragoneses: Joaquim BOTET I SISÓ, *Les monedes...*, p. 43-46; P. BELTRÁN, *Obra completa*, Saragossa, Patronato José Mª Quadrado, 1972, p. 440-444. De tota manera, hi ha algunes discordances en les cronologies, que hem procurat harmonitzar. Les monedes corresponents a aquesta primera edició de baixa llei eren desconegudes fins fa ben poc. Han estat descrites per Xavier Sanahuja i representen, tipològicament, un enllaç entre els diners aragonesos de Pere I i els fins ara coneguts de Jaume I. Vegeu Xavier SANAHUJA, «Nou tipus monetari aragonès de Jaume I», *Acta Numismàtica*, núm. 39.

l'emissió de baixa llei de Pere I, el mercat taxà la nova moneda, tan bona llavors com la d'Alfons, a cinquanta-tres sous el marc, és a dir, sense deixar gairebé gens de marge per a cobrir els costos de fabricació. Era fàcil, doncs, boicotejar, en el mercat lliure, la moneda que no oferia prou confiança o bé que es considerava de llei massa baixa, segons el context monetari europeu del moment.¹⁸

Fossin quines fossin les pressions, degueren tenir la seva eficàcia, ja que el rei es va veure obligat a rectificar. Jaume I va argumentar el canvi dient que el diner de doblenc havia perdut tota estima a causa del fet que havia estat falsificat. Es tracta d'una explicació escassament creïble, perquè les falsificacions han acompanyat sempre la moneda i han creat moltes dificultats, però sense que això obliqui a un canvi de contingut metàl·lic. Sí que degué ésser certa, però, la primera part del raonament: que la moneda barcelonina de doblenc tenia acceptació difícil. S'anava, doncs, de cara a un pacte per a sortir de l'atzucac.

L'any 1256, el conflicte es resolïa amb l'encunyació d'una moneda ternal, és a dir, amb un 25 % de plata. La nova moneda se situava, doncs, a mig camí entre el diner quaternal d'Alfons I i Pere I i el diner de doblenc emès pel rei Jaume des del 1222. El canvi no va ésser fàcil per al sobirà. D'una banda, el papa l'hagué d'absoldre del jurament fet amb anterioritat de no mudar la moneda doblenca. De l'altra, els estaments representatius catalans van imposar el seu control efectiu sobre les encunyacions monetàries que es fessin des d'aquell moment i s'asseguraren, a més, que no haurien de pagar l'impost del monedatge. Cal recordar que aquest impost se solia pagar justament com a compensació al sobirà a canvi de no degradar la moneda, cosa que tenia una eficàcia relativa, especialment en aquells regnes on el poder del rei era absolut. Les bones condicions obtingudes per l'oligarquia comercial demostren que la seva capacitat de pressió era prou forta i que l'anterior jurament havia posat el rei en una situació delicada. El control dels estaments es concretà en el nomenament de dos guardes per part de la ciutat de Barcelona, que apareix, ara ja, designada legalment com l'estament que havia de vetllar des de llavors per la bondat de la moneda. D'altra banda, en el futur, el rei no podria emetre moneda sense el consens de la ciutat. Tot plegat ho jurà el rei per a ell i els seus successors, fent-ho jurar, també, als seus hereus.¹⁹

De tota manera, la moneda ternal de Barcelona no era pas la primera d'aquesta llei que es batia a nom de Jaume I. El sobirà l'havia introduït a València i a Mallorca deu anys abans. Fou la primera moneda que batia per als dos nous regnes i, tot i que s'havia de batre a València, tindria curs, també, a Mallorca. La creació de la nova moneda es féu l'any 1246 i les primeres disposicions concretes per a encunyar-la tingueren lloc l'any 1248 (concessió del càrrec d'obridor d'encunys) i el 1249 (arrendament d'una primera emissió per a poc més d'un any). Als documents de creació de la nova moneda, s'hi inclou una taula d'equivalències amb moltes altres monedes que podien estar en curs en aquell moment als dos regnes i es disposa que siguin lliurades a la seca, on es canviarien pels nous diners valencianomallorquins.

18. En relació amb la introducció de la moneda de doblenc i després de la de tern, no podem pas parlar de devaluació en el primer cas i de revaluació en el segon. Quan, en el context actual, es parla d'una devaluació, tot el numerari en curs queda rebaixat de valor. No era pas el cas al segle XII: la moneda doblenca valia la meitat que la quaternal, però, en eixir al mercat la moneda doblenca, la quaternal seguia corrent sense cap canvi en la seva avaluació. El mateix podem dir de l'entrada del tern en substitució del doblenc. D'altra banda, si en el circulant hi haguessin hagut, per exemple, croats d'argent o bé monedes d'or en circulació, la mesura no hauria alterat en res aquestes altres monedes. En aquest segon aspecte, cal tenir present que llavors no hi havia, de fet, una única unitat monetària. És un exemple de l'ús abusiu i inadequat de terminologia econòmica actual amb referència a la moneda valor.

19. Pel que fa als fets en si, vegeu Joaquim BOTET I SISÓ, *Les monedes...*, p. 40-43. Pel que fa a les seves conseqüències, vegeu Miquel CRUSAFONT, *Història...*, p. 78, i, especialment, Miquel CRUSAFONT, *Barcelona...*, p. 145-148.

Igual que en el cas de la substitució del quatern pel doblenc del 1222, la taula d'equivalències és descaradament fraudulenta i afavoreix els interessos del rei. Així, per exemple, s'estableix que es donaran tres diners de València per cada diner d'argent de pes, quan correspondria donar-ne 4,47, i es prometen trenta-vuit sous per un marc de plata quan, a proporció del diner de pes d'argent, haurien d'ésser quaranta-vuit. Però, suposant que tot això no sigui un error del document, a igualtat de pesos de plata, els sous a donar per un marc eren setanta-dos! Sembla estrany que Botet i Sisó i Mateu i Llopis passessin per davant d'aquestes taules sense fer-ne cap comentari. D'altra banda, però, qui va acceptar, al seu temps, aquestes equivalències? Els experts mercaders segur que no, és clar. Degueren ben guardar els seus marcs d'argent per a una altra ocasió... o per a un altre taller que fes els canvis de forma equitativa. Fos com fos, la veritat és que la introducció d'una moneda nova era una bona ocasió per a canvis fraudulents que perjudicaven els possessors de les monedes velles. Aquest fet i les bones condicions obtingudes per Barcelona l'any 1256, amb la introducció del diner de tern a Catalunya, degueren impulsar els síndics valencians a cercar la forma de garantir l'estabilitat futura de la moneda. Ho assoliren el 1266 amb un altre document paccional pel qual obtenen les mateixes garanties que Barcelona, és a dir, la immutabilitat de la moneda, que no es pogués batre sense l'autorització dels síndics de la ciutat, que hi hagués uns guardes vetllant per la seva encunyació dins els paràmetres fixats i que es batria sempre a la ciutat de València. En el seu cas, però, el rei no estava enganyat per una promesa anterior feta sobre un altre tipus de moneda, com havia succeït a Barcelona. Els jurats hagueren d'acceptar, doncs, la introducció de l'impost del morabatí o monedatge, que es pagaria cada set anys i que gravaria amb un morabatí d'or o bé amb set sous de diners de València tothom qui tingués uns béns superiors als quinze morabatins.

Catalunya i València havien obtingut, doncs, una apreciable quota de control sobre la moneda dels territoris respectius.

Cal insistir en la singularitat de la nova situació, ja que el dret de moneda ha estat sempre considerat un signe cabdal de sobirania i una de les prerrogatives més directament pròpies del rei. L'aparició d'una moneda paccional constitueix una excepció en el context peninsular i fa recordar els antecedents que hi havia hagut en aquest sentit en l'àmbit occità: moneda paccional d'Alfons I i els bisbes d'Arles, de Pere I amb els síndics de Montpeller i els bisbes de Magalona i de Ramon Berenguer V de Provença amb els síndics de Marsella.²⁰

Els aragonesos foren els primers a assolir de redreçar la situació, però d'una manera menys favorable. Per poder corregir l'actuació del rei, amb la primera emissió de baixa llei hagueren de pagar tres vegades i d'un sol cop l'impost del monedatge i aquest quedà consolidat també, de cara al futur, amb un pagament per septennis. Aquests acords s'esdevingueren a les Corts de Montsó del 1236, és a dir, vint anys abans de la introducció del diner de tern a Barcelona. No sabem quina fou la llei acordada per a les emissions futures pel que fa a Aragó, però sembla probable que fos també ternal, ja que aquesta és la que apareix explicitada als nous acords d'encunyació que s'establiren l'any 1259.²¹

Si tenim present que a Provença regia també una moneda ternal i que per als dos nous regnes de Mallorca i València el rei establí una moneda comuna, també ternal, l'any 1246, és evident que el

20. Vegeu Henri ROLLAND, *Monnaies des Comtes de Provence*, París, Picard-Bourgey, 1956, tot i la seva parcialitat anti-catalana amb falsedats com ara: «Pendant le gouvernement de la maison de Barcelone, la Provence ne connut pas d'administration monétaire», p. 29. Vegeu, també, Miquel CRUSAFONT, «Les monedes catalanes del Lluenguadoc i Provença», a *1 Symposium...*, vol. II.

21. Joaquim BOTET I SISÓ, *Les monedes...*, p. 43-46; P. BELTRÁN, *Obra...*, p. 440-444.

sobirà havia assolit una organització monetària coherent per a tots els seus regnes, ja que les quatre monedes que s'hi emetien eren del mateix valor. Era una situació que ja havia existit amb Alfons I, amb els diners quaternals de Catalunya, Aragó i Provença, i que ara s'establia sobre la base de la nova llei ternal. En el futur, els sobirans s'esforçarien a harmonitzar, d'alguna manera, els numeraris que s'anaven emetent als seus regnes a fi d'afavorir el moviment del diner i, per tant, del comerç al conjunt dels seus dominis. Aquesta fou la raó de la creació del florí d'or com a moneda comuna a tots els regnes en temps de Pere III i de l'anivellament de les monedes de plata que s'establí des del temps del rei Martí, després de les desviacions creades al regne de Mallorca. Calia trobar una fórmula que permetés agilitzar les transaccions, sobretot les de valors elevats, tot i el complex sistema polític que representava la fórmula d'uns regnes sense una articulació clara i units essencialment per la sobirania d'un sobirà comú.²²

El diner de tern fou, des de llavors, la base del sistema monetari català. Tota la comptabilitat es basava en les unitats de compte del sou o dotze diners i la lliura o vint sous, de manera que el diner de tern era el referent de valor indiscutible. L'estabilitat del diner de tern fou una consecució important dels estaments catalans en un context d'altres regnes peninsulars en els quals les rebaixes de llei eren un fet habitual. A Castella, la moneda va arribar a finals de l'edat mitjana a un u sobre dos-cents del seu valor al segle XII i, a Portugal, les rebaixes foren tan reiterades que hom hagué de variar l'escala comparativa en diferents ocasions i crear lleis de readaptació de valors.²³ Novament hem de remarcar, doncs, la singularitat de l'organització monetària que s'anava consolidant a Catalunya; en aquest cas, una estabilitat dels tipus emesos que només trobarem en altres països amb una forta dedicació comercial i de dominis compartits com a les ciutats estat italianes o als Països Baixos i que no s'aconseguirà pràcticament mai en aquells estats on hi ha un poder reial sense uns interlocutors dotats d'alguna parcel·la de poder.

El caràcter paccional que tingué després la moneda catalana, controlada per la ciutat de Barcelona, és ben explicitat pel rei Pere III en afirmar: «Moneda de Barcelona que és apel·lada de tern, e es perpetual, e encara nos aquella fer batre no podem sens consentiment de dita Ciutat a la qual és comanada per tot lo Principat de Catalunya, e per avinenses antigues.»²⁴ Aquestes avinences són, certament, les que es crearen amb motiu del llançament de la moneda de tern l'any 1256.

LES EMISSIONS DE MONEDA MUSULMANA D'OR I D'ARGENT

L'any 1908, l'arqueòleg i historiador de la moneda Joaquim Botet i Sisó presentà, al I Congrés de la Corona d'Aragó, dedicat també a Jaume I, tot un seguit de documents que demostraven l'encunyació de moneda musulmana d'or i d'argent en temps d'aquest sobirà i en tots els seus dominis. Era un fet que fins llavors havia passat completament desapercebut als nostres historiadors. No cal dir que,

22. Vegeu Miquel CRUSAFONT, *Història...*, p. 75-93. Vegeu també Miquel CRUSAFONT i Rafael COMAS, *El florí d'or català; Catalunya, València, Mallorca*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, 1996; Miquel CRUSAFONT, «Union monétaire internationale: la solution catalane au Moyen Âge», a *Une monnaie pour l'Europe, XI Congrès International de Numismatique*, Brussel·les, 1991, p. 75-78.

23. Miquel CRUSAFONT, Anna M. BALAGUER i Philip GRIERSON, «The Iberian Peninsula», a *Medieval European Coinage*, Cambridge, Cambridge University Press, en curs d'edició. Mário GOMES MARQUES, «Laws relieving rents as sources of numismatics information», *Problems of Medieval Coinage in the Iberian Area* (Avilés, Sociedad Numismática Avilesina, Instituto de Sintra, Avilés), núm. 2 (1986), p. 31-42.

24. Miquel CRUSAFONT, *Barcelona...*, p. 146. Vegeu, també, Miquel CRUSAFONT, *Història...*, p. 32-33, on es compara amb el cas castellà.

en aquell temps en què hi havia un coneixement molt menys complet de les interrelacions monetàries cristianomusulmanes, aquest estudi causà una gran impressió.²⁵

Botet detallà, amb l'aportació documental corresponent, setze concessions del rei a particulars, dues per a batre monedes almohades d'or, és a dir, les anomenades dobles, i catorze per a batre monedes d'argent, és a dir, les anomenades millareses, que eren dirhams i semidirhams dels tipus almohade i quirats o quarts de dirham. Trobà concessions fetes a persones dels regnes d'Aragó, València, Mallorca i Catalunya, però on hi havia més autoritzacions era a Montpeller, amb un total de set. La llei de la moneda de plata, la més reiteradament consignada en aquests permisos, era d'uns nou diners, és a dir, amb un 75 % d'argent, molt per sota, doncs, de la dels dirhams almohades i els tipus semblants de l'època, que s'allunyen poc de la plata fina. El rei percebia uns percentatges de guany a canvi de la concessió.

En divulgar entre nosaltres aquestes emissions, Botet es preguntava quin era el destí d'aquestes monedes. Àlvar Campaner, l'únic que havia fet una breu referència a dues d'aquestes concessions fetes a Mallorca, va pensar que «no tuvieron el menor efecto» perquè no trobà cap traça de la circulació a l'illa de les monedes corresponents.²⁶ D'altra banda, els autors francesos que també havien trobat concessions semblants al sud de França, fins i tot donades per algun bisbe, ja assenyalaven que aquestes emissions no pretenien complementar el circulant de diners, sinó ésser exportades al nord d'Àfrica, als països musulmans amb els quals s'havia establert un comerç actiu. Efectivament, les millareses eren uns tipus monetaris que s'emeten, amb el nom de dirhams i de forma quadrada, als països riberencs del nord d'Àfrica, com ara Egipte, i també a Grècia. Botet, però, dubtà de la possibilitat d'una circulació als mateixos llocs d'emissió, pensant que potser complementaven el circulant dels pobres diners de billó.

L'estudi sistemàtic dels mitjans de pagament que vam fer nosaltres constatà que no hi havia cap traça d'aquestes monedes al circulant català.²⁷ Eren, doncs, com suposaven Poey d'Avant i Cartier, tipus per a ésser exportats, amb l'esquer de poder fer les adquisicions de productes amb una moneda que era acceptada pertot i que, malgrat que el mercat detectava les que eren *contrafactas*, és a dir, imitades, de les legítimes, els concedia una valoració prou acceptable per a deixar encara guanys als emissors i la comissió que, com hem dit, percebia el rei. Cal recordar que, en l'àmbit mediterrani, hi havia hagut des de sempre unes monedes d'acceptació internacional no menys efectives que, actualment i en l'àmbit mundial, els dòlars, els euros o els iens. En un principi, ho foren les monedes gregues emeses des del segle VII abans de Crist; després, les romanes, i, finalment, les bizantines, que, al segle XIII, competien al mercat monetari amb les divises musulmanes. El comerç mediterrani necessitava, doncs, aquests instruments monetaris, i els actius comerciants, ben significativament arrelats a Montpeller com assenyalen els documents, es proveïen de les divises que els eren útils, especialment les d'argent.

Botet assenyalà en el seu estudi que havia trobat concessions semblants fins a Jaume II (1291-1327), però més endavant, a *Les monedes catalanes*, encara hi va poder afegir una nova autorització feta en temps d'Alfons el Magnànim (1416-1458).²⁸ El fet que encara en temps d'aquest darrer sobirà

25. Joaquim BOTET I SISÓ, «Nota sobre l'encunyació de monedes aràbigues pel rey Don Jaume», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. II, Barcelona, 1911, ara fàcilment consultable a *Obra numismàtica esparsa i inèdita de Joaquim Botet i Sisó*, ed. a cura de Miquel Crusafont, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, 1997, p. 325-344.

26. Àlvar CAMPANER, *Numismática Balear*, Palma de Mallorca, 1879, p. 104.

27. Miquel CRUSAFONT, «Del morabatín árabe al florín. Continuidad o ruptura en la Catalunya medieval», a *I Jarique...*

28. Joaquim BOTET I SISÓ, *Les monedes...*, vol. II, p. 241, on excepcionalment, però, el rei encarrega aquesta fabricació a la seca de València.

es fessin emissions imitades de millareses, quan a la Corona catalanoaragonesa ja feia temps que s'hi batia, en abundància, or en florins i plata en rals o croats, demostra també que la intencionalitat de les concessions de millareses no era, doncs, la necessitat de complementar un circulant, sinó que es batien amb la intenció d'exportar-les.

No cal veure, doncs, les monedes aràbigues batudes a Catalunya en temps de Jaume I com un complement del circulant, com ho havien estat al segle x els mancusos d'or califals i al segle xi els morabatins,²⁹ també d'or, almoràvits, sinó com un producte monetari comercial que arrodonia els guanys dels mercaders amb la rebaixa de la llei i que els facilitava els intercanvis en aportar un tipus monetari que tenia una acceptació general en l'àmbit de la Mediterrània. Hi havia un mercat interior que es movia amb els diners de tern i un mercat exterior que emprava les dobles d'or i a voltes les monedes bizantines del mateix metall i, sobretot, les millareses o dirhams quadrats. És alliçonador, en aquest sentit, l'estudi de Josep Maria Madurell i Arcadio Sanz sobre el comerç exterior català. A molts documents, es valoren les aportacions dels socis de diferents operacions comercials en millareses, masmudines o tipus bizantins d'or i argent, però sempre es fa la conversió en diner de tern, que era la moneda que realment s'aportava.³⁰ Cal defugir, doncs, la imatge d'un circulant variat i múltiple amb una àmplia gamma de monedes de procedències diferents. A Catalunya, hi corria, pràcticament en exclusiva, el diner de tern. L'excepció no eren pas les monedes externes, sinó els amonedaments residuals episcopals i comtals, dels quals parlarem tot seguit.

LA CENTRALITZACIÓ DE L'EMISSIÓ MONETÀRIA

Catalunya s'havia originat a partir d'un conjunt de demarcacions administratives carolíngies, els comtats, que s'havien anat independitzant separadament. Un dels elements de sobirania que procuraren d'apropiar-se fou el dret de moneda, però sovint aquesta usurpació no la van fer els comtes d'una manera directa, sinó a l'empara de l'Església. És per aquesta raó que, en avançar el temps, es van consolidant diferents tallers emissors que, en alguns casos, són regits pels comtes i, en d'altres, pels bisbes. La participació episcopal o abacial ha estat detectada fins ara a Barcelona, Besalú, Empúries, Vic, Girona i Urgell. A Besalú, Urgell i Barcelona, els comtes assoliren més endavant fer-se amb el control de la moneda, però restaren en actiu els tallers episcopals de Girona, fins al temps d'Alfons I, i de Vic, fins a Jaume I. Pel que fa als tallers monetaris comtals, els comtes de Barcelona anaren clausurant aquests tallers a mesura que incorporaren els territoris i hi introduïren la moneda barcelonina. Així es féu a Besalú l'any 1111, a la Cerdanya el 1118 i al Rosselló el 1172. Les incorporacions del Pallars Jussà i de la Ribagorça, entre el 1192 i el 1244, no comportaren canvis, perquè no hi ha cap informació que ens assenyali que havien tingut moneda pròpia fins a aquell moment. Els sobirans catalans tenien molt clara la necessitat d'un únic centre emissor i, quan més endavant es van crear altres comtats, es deia expressament que quedava exclosa entre les prerrogatives del comte la de fer moneda pròpia.³¹

En temps de Jaume I, restaven, doncs, en actiu els tallers monetaris comtals d'Empúries i d'Urgell i el taller monetari episcopal de Vic. De tots tres, només el d'Urgell sembla haver tingut alguna importància. A Empúries, les emissions foren sempre molt reduïdes i els mateixos comtes es veien for-

29. Sobre aquesta circulació, vegeu Anna M. BALAGUER, *Història...*

30. Josep M. MADURELL i Arcadio SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas en la Baja Edad Media*, Barcelona, Colegio Notarial de Barcelona, 1973.

31. Vegeu el procés d'absorció a Miquel CRUSAFONT, *Història...*, p. 72-73.

çats a emprar la moneda melgoresa per a fer pagaments d'un cert volum. Pel que fa a Vic, és ben significatiu que el bisbe Bernat de Mur (1244-1264) hagués de prohibir la circulació de cap moneda que no fos l'episcopal. Sembla clar que el comtat d'Ausona ja devia ésser envaït pel numerari barceloní, com ho demostren també els estudis de circulació.³² La intervenció del rei a Urgell, amb la reposició de la comtessa Aurembiaix i després el breu regiment de Pere de Portugal, mantingueren per un temps aquest comtat amb un control notable del rei. Tot i així, en reprendre la seva posició la casa de Cabrera el 1236, les emissions monetàries, que havien estat gairebé simbòliques amb Aurembiaix, sembla que reprenen amb volums d'una certa entitat. Probablement, el rei no trobà la manera d'actuar per a fer cessar aquesta seca de llarga tradició. Sí que intervingué, i ben enèrgicament, per cert, al taller episcopal de Vic.

Ja feia temps que els comtes barcelonins maldaven per intervenir en una moneda vigatana sobre la qual no tenien cap control. Sembla que Ramon Berenguer III i després Pere I feren emissions a Vic, en un probable intent de fer-se seva la seca.³³ Tot i així, els prelats vigatans assoliren de mantenir les emissions, assegurant-ne la legalitat amb confirmacions del dret de moneda per part del papa. L'any 1254, el rei, a través del seu veguer Pere de Vilaragut, féu pressió sobre el bisbe Bernat de Mur perquè cessés en les emissions. El bisbe respongué obtenint una confirmació del seu dret per part del papa Innocenci IV i l'ordre, el 1256, de batre moneda. Aquesta fou batuda, efectivament, perquè l'any 1259 el bisbe passà comptes dels guanys. Botet va creure que aquesta havia estat la darrera emissió episcopal vigatana,³⁴ però fa uns anys va aparèixer un nou tipus monetari episcopal vigatà que amb tota probabilitat correspon al successor de Bernat de Mur, el bisbe Ramon d'Anglesola (1264-1298).³⁵ Efectivament, per un document no trobat per Botet, sabem que aquest prelat s'havia dirigit al papa l'any 1269 demanant-li que pogués rebaixar la llei del diner de Vic, atès que el rei havia emès el diner de tern i la moneda episcopal, de més llei, és a dir, de quatern, en restava perjudicada. Tot i que l'argumentació del bisbe amaga el fet que la moneda vigatana era de pes inferior a la barcelonina, cosa que compensava la seva llei superior, el papa degué atorgar la seva aprovació, cosa que conduí a l'emissió que hem assenyalat. Aquesta vegada, però, el rei reaccionà durament l'any 1273, amenaçant greument els moneders que feien la moneda per al bisbe i manant-los que l'aturessin immediatament. Aquesta segona prohibició degué tenir més eficàcia, perquè no hi ha cap altra notícia d'emissions en dates posteriors i se sap, en canvi, que la renúncia de fet que havien dut a terme els bisbes es va resoldre jurídicament per uns pactes acordats en temps de Jaume II. El que queda clar, en qualsevol cas, és que, l'any 1273, el rei havia eliminat el darrer amonedament episcopal que restava a Catalunya.

L'EMISSIÓ MALLORQUINA DE PERE DE PORTUGAL

En aquest context i vist el comportament del rei en aquests afers, resulta ben singular l'existència d'una encunyació monetària que Pere de Portugal féu a Mallorca, amb el títol de senyor del regne. Aquest tipus monetari va ésser descobert fa molt poc i té una atribució indubtable, perquè només Pere de Portugal, que havia obtingut el senyoriu de l'illa de mans de Jaume I a canvi del comtat d'Ur-

32. Anna M. BALAGUER, *Història...*, p. 129-134.

33. Anna M. BALAGUER, *Història...*, p. 115-121.

34. Joaquim BOTET I SISÓ, *Les monedes...*, vol. I, p. 185.

35. Miquel CRUSAFONT i Anna M. BALAGUER, «Les emissions episcopals de Vic de Ramon d'Anglesola (1264-1298)», a *Actas del IX Congreso Nacional de Numismática*, Elx, 1994, p. 322-323. El tipus també ha estat recollit i comentat a Anna M. BALAGUER, *Història...*

gell, es podria haver titulat senyor de Mallorca tal com ho llegim a la moneda.³⁶ La peça porta, d'altra banda, les armes dels quatre pals a la cara on consta la menció de Mallorca i, com a armes, les del regne i les de Portugal a la cara on es gravà P. DOMINVS. Pere podia emprar les armes portugueses com a príncep que era de la casa reial en ser fill del sobirà portuguès Sanç el Repoblador (1185-1211). També tenia antecedents catalans, ja que la seva mare, Dolça, era filla de Ramon Berenguer IV. No hi ha, doncs, dubtes pel que fa a qui havia manat fer l'encunyació.

En donar a conèixer aquesta peça, vam fer notar que hi havia, de fet, documentació que la justificava. Efectivament, primer Bover el 1855 i després Campaner el 1879 havien publicat dos contractes d'encunyació de Pere de Portugal com a senyor de Mallorca per a batre moneda a l'illa.³⁷ Es tracta de dos documents molt breus i amb pocs detalls sobre les característiques de les monedes i els guanys, redactats de forma prou confusa. Un d'ells no porta data i l'altre és datat el 1233. L'un exclou l'altre, perquè els personatges que hi apareixen com a responsables de la seca són diferents i, a més, les percepcions de guanys tampoc coincideixen. Només un d'ells, doncs, probablement el que porta data, degué servir de base per a les emissions. De tota manera, tant Bover com Campaner van suposar que cap d'aquests contractes d'encunyació no havia tingut efectivitat. Semblava impossible que no s'hagués trobat cap exemplar de les monedes corresponents i, sobretot, que la documentació de l'època no hi hagués fet cap referència, especialment quan l'any 1246 el rei va introduir a Mallorca i a València la moneda ternal i donà unes llistes d'equivalències amb totes les monedes en circulació. Si el diner de Pere de Portugal, emès probablement vers el 1233, hagués corregut amb normalitat a Mallorca, hauria aparegut com una de les monedes a canviar. Tot fa pensar que la nova moneda degué ésser immediatament rebutjada pel rei i retirada del mercat, si és que va assolir d'arribar-hi. L'únic exemplar que ara hem pogut conèixer mostra haver estat perforat, possible signe de desmonetització.

El fet és que Pere de Portugal no tenia pas el dret de moneda de Mallorca malgrat el seu títol de senyor i que les competències en aquesta matèria eren del rei. Ja vam argumentar, però, que potser Pere es creia en possessió d'aquesta potestat, per comparació amb el que havia succeït al comtat d'Urgell on, a més dels comtes, també hi havien encunyat en diferents ocasions els regents i, almenys en una d'elles, amb el títol de senyors del comtat.

Sembla clar, en qualsevol cas, que l'emissió no degué tenir transcendència i que degué ésser retirada immediatament. La peça, però, té el seu interès històric, ja que es tracta de la primera moneda emesa a la Mallorca cristiana i l'única de la nostra història que combina les armes catalanes amb les de Portugal.

LA INTRODUCCIÓ DEL GROS D'ARGENT

Durant el segle XII, corrien pels estats europeus diferents tipus de monedes de billó. Era un numerari de poc valor, però suficient per a una economia deprimida i un comerç encara incipient. En entrar al segle XIII, es comença a fer notar la manca d'unides unitats monetàries de més valor, que fessin la contrapartida a un increment de la dinàmica econòmica. Sempre s'havia anat repetint que fou el

36. Miquel CRUSAFONT i Emili TRILLA, «Emissió monetària inèdita de Pere, senyor de Mallorca (c. 1233)», *Acta Numismàtica* (Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans), núm. 35 (2005), p. 57-66. Publicat també a *Randa*, núm. 58 (2007).

37. Joaquim M. BOVER, *Historia de la Casa Real de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1855, p. 262; Àlvar CAMPANER, *Numismàtica...*, p. 262.

rei sant Lluís de França el primer que va emetre monedes de plata o peces grosses d'argent, múltiples del diner, per a respondre a aquesta nova demanda del mercat monetari. En realitat, n'hi ha una munició d'antecedents a les actives ciutats italianes, i a la propera Occitània trobem també una iniciativa en aquest sentit: fou el mig gros de valor sis diners que va emetre el nostre Ramon Berenguer V de Provença (1209-1245) a Marsella, amb l'acord dels síndics de la ciutat.³⁸

També a Catalunya hi degué haver algun sector dels comerciants que degué pressionar per a engegat una iniciativa semblant. Ho demostra el fet que l'infant Pere, el futur Pere el Gran, que llavors era lloctinent a Catalunya, hagués fet a Barcelona unes proves i fins potser un inici d'emissió de moneda d'argent del valor de dotze diners de tern l'any 1268.³⁹ Uns altres sectors de l'oligarquia degueren, però, ésser contraris a qualsevol nova aventura monetària i, així, el rei va fer aturar aquesta emissió i declarà novament que només la moneda de tern podia tenir curs legal a Catalunya. No seria fins al 1285, després del bon resultat dels pirrals o rals d'argent de Sicília, que el llavors ja rei Pere el Gran pogué finalment tirar endavant el croat de Barcelona amb el valor de dotze diners de tern, un dels pilars del sistema monetari català.

Amb tot, cap a la fi del regnat, Jaume I va prendre finalment una iniciativa en aquest mateix sentit. Novament és d'Occitània d'on vingué la innovació: els síndics de Montpeller acordaren amb el rei, l'any 1273, el batiment de grossos d'argent amb el valor de dotze diners melgoresos, que eren els tipus de billó que, com recordarem, es batién a la ciutat.⁴⁰ Es tracta, novament, d'una moneda paccional: la moneda no es podrà batre sense l'acord dels còsols i la ciutat designarà dos guardes que vetllin per les qualitats de la moneda emesa. Eren, com veiem, les mateixes condicions que s'havien establert a Barcelona arran de l'emissió del diner de tern. La nova moneda haurà d'ésser inalterable, però no es deixa de preveure la necessitat d'una rebaixa de la llei del melgorès en el futur, cosa que portaria aparellada la minva corresponent dels gros d'argent, a fi de mantenir la paritat entre el gros i dotze diners melgoresos. Que l'aquiescència reial no era més que un tràmit, sembla demostrar-ho el fet que la moneda es comencés a batre dos mesos i mig abans dels contractes que el rei va subscriure amb la ciutat i amb els mestres moneders que havien de dirigir l'encunyació.

Era el rei, sí, però sobretot eren els estaments representatius els que pressionaven per a conduir eficaçment la política monetària. Cal fer un esment especial, també, del fet que als documents de creació del gros es preveu que la moneda tingui curs a tots els estats de la sobirania del rei. No es tractava, doncs, d'una moneda de curs local, sinó d'introduir un nou element dins el sistema monetari català en el seu conjunt.

El gros de Montpeller inaugura una sèrie d'emissions d'argent que es complementarà aviat amb el pirral sicilià i el croat de Barcelona. Aquestes darreres monedes seran el model per a les iniciatives semblants que s'aniran prenent a Sardenya i més tard a València i, des del temps del rei Martí, es farà un ajust en el valor de les peces d'argent dels diferents regnes que s'havien desviat arran de la instauració a Mallorca de la branca paral·lela iniciada pel rei Jaume II de Mallorca, fill de Jaume I, alineant-les totes amb el croat de Barcelona.⁴¹ Des del 1340, però, ja hi haurà al mercat monetari català un altre

38. Henri ROLLAND, *Monnaies...*; Miquel CRUSAFONT, «Les monedes catalanes del Languedoc i Provença», a *I Simposium...*, vol. II.

39. Joaquim BOTET I SISÓ, *Les monedes...*, p. 42. Sobre la identificació de les proves fetes per l'infant Pere, vegeu Miquel CRUSAFONT, *Pesals monetaris de la Corona catalanoaragonesa*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, 1999, p. 32-33.

40. Joaquim BOTET I SISÓ, *Les monedes...*, p. 50-52.

41. Miquel CRUSAFONT, *Història...*, p. 79-84.

tipus fonamental: el florí d'or de model florentí que amb el croat i el diner completaran el sistema monetari català medieval.⁴²

UNA MONEDA FINS ARA INÈDITA

En el transcurs de la redacció d'aquest treball, ens ha arribat la notícia d'una moneda fins ara desconeguda de Jaume I. Es tracta del mig gros d'argent de Montpeller. Respon a la descripció següent:

Mig gros d'argent

Anvers: + DOMINVS MONTISPESVIANI	Armes partides catalanes i de Montpeller dins d'una orla lobulada, amb roses als espais.
Revers: + IACOB(VS) DEI GRA REX ARAGON	Creu patent amb corones als extrems.

Pes: 1,62 g

Diàmetre: 19,5 mm

Inèdita

El mig gros respon a les mateixes característiques del gros, però amb unes dimensions i un pes més petits. Fins i tot la irregularitat de MONTISPESVIANI en lloc de MONTISPESVLANI havia estat també detectada en alguns exemplars del gros. Observem un traç horitzontal d'abreviatura sobre la A de GRA per a indicar GRACIA, fet fins ara no assenyalat. Sobre la V del IACOBVS del revers, s'hi observa una adherència o soldadura que no permet llegir aquesta lletra, que es pot, però, suplir. El pes és una mica curt, ja que els grossos pesen 3,9 grams i, per tant, els mitjos haurien de pesar la meitat, és a dir, 1,95 grams. De tota manera, la peça presenta un cert desgast en una zona. Tampoc no es pot descartar que es rebaixés el pes dels mitjos atès el seu cost relatiu superior. Amb tot, als documents de creació es preveia que el mig gros pesés la meitat justa del gros, ja que es prefigurava una talla de cent vint peces el marc quan per al gros havia d'ésser de seixanta. Recordem que la talla indica el nombre de monedes que, pesades juntes, equilibrarien el pes del marc i, per tant, com més alta és la talla, més baix és el pes. Una altra indicació que mostra al document reial la intenció de fabricar els mitjos grossos estrictament a la meitat del valor i, per tant, del pes dels grossos és la previsió d'una equivalència dels grossos amb dotze diners melgoresos i dels mitjos amb sis diners. De tota manera, no es pot descartar, com ja hem assenyalat, que a l'hora de la fabricació hi hagués un canvi de criteri.

Als documents esmentats es preveia, doncs, la fabricació de mitjos grossos, però no se n'havia trobat cap fins ara. Amb tot, en l'ordre de fabricació no es parla pas dels mitjos, però sí que són esmentats al document reial de creació de la moneda que, com hem dit, és una mica posterior. Hom es devia adonar, doncs, més tard de la necessitat de fer divisors. El mig gros havia estat ja encunyat, com hem dit abans, per Ramon Berenguer V de Provença.

Al document reial es designa el gros com a diner gros i el mig com a òbol gros. Es tracta d'una terminologia encara arcaica, que copia els noms de la moneda de billó afegint-hi, per a distingir les noves peces dels diners anteriors, el terme gros, que equival a dir de plata. Més endavant es parlarà ja, de forma habitual, de grossos i mitjos grossos per a designar la unitat i la mitja unitat de les monedes de plata.

42. Miquel CRUSAFONT i Rafael COMAS, *El florí...*

A la làmina 3, reproduïm a la seva mida real i en ampliació aquesta peça que ve a enriquir, doncs, el bagatge monetari del rei Jaume I. Es tracta, de moment, d'una peça única que va ésser trobada prop d'Osca, en demostració de la seva circulació per tots els territoris de la sobirania del rei.

LES ESPÈCIES MONETÀRIES

Bé que aquest no és un article específicament numismàtic, pensem que pot ésser útil una breu aproximació als tipus monetaris emesos, a les seves denominacions i a les característiques físiques i tipològiques més elementals. Per a aprofundir en aquests aspectes, hom pot consultar la bibliografia que estudia i cataloga aquestes monedes.⁴³

Les monedes encunyades en temps de Jaume I foren diners de billó, és a dir, d'un aliatge d'argent i aram, i les seves meitats o mitjos diners, que solien rebre el nom d'òbols i, més rarament, de malles i, a Aragó, de *miajas*. Tot i així, aquests diners no sempre són designats com a tals, almenys en una primera etapa. Així, el diner provençal se solia denominar ral coronat, cosa que volia dir que era una moneda reial, del rei, i que portava una efígie coronada al seu anvers. També els diners de València, igualment en curs a Mallorca, se solien designar com a rals de València. Més endavant, la paraula ral va passar a designar sobretot les peces d'argent, junt amb altres denominacions com ara gros (Montpeller), croat (Barcelona i a voltes Mallorca o Sardenya) o pirrals (Sicília). Llavors, les monedes de billó prengueren definitivament el nom de diners, que no varià fins a l'edat moderna, en la qual també es designaven com a menuts. Els diners de Catalunya s'anomenen a voltes barcelonesos o de Barcelona. Els diners aragonesos se solien denominar diners jaquesos, ja que als seus inicis havien estat batuts a Jaca. Ja molt abans de Jaume I es bateren sobretot a Saragossa, però la denominació persistí, tant si es bati en aquesta ciutat com si eren encunyats a Sariñena, Osca o Lleida, com excepcionalment succeí. Pel que fa als diners de Montpeller, prenién el nom de diners melgoresos, en al·lusió a l'antic (i llavors ja desaparegut) comtat de Melguèlh, on s'havien originat. Als documents, se sol parlar sovint de sous, més que no pas de diners. El sou era una unitat de compte que equivalia a dotze diners, perquè els pagaments documentats solien arribar a xifres altes, més fàcilment mesurables amb aquest múltiple. Comptar en sous era, doncs, com comptar en dotzenes de diners. També, a voltes, es parla de lliures, unitat de compte que designava la reunió de vint sous o 240 diners. Ni la lliura ni el sou eren, doncs, monedes efectives, encara que en algun moment alguna moneda, com el croat de Barcelona, creat el 1285, pogués equivaler inicialment al valor d'un sou, cosa, però, que varià en temps posteriors en passar a divuit diners i després a vint-i-quatre, és a dir, a dos sous, al final de l'època medieval.

El quadre d'emissions monetàries en temps de Jaume I fou, doncs, el següent:

- Catalunya: Diners i òbols barcelonesos de billó, de doblenc (Crus-2118 i 2119) i de tern (Crus-2120 i 2121).
- València i Mallorca: Diners, dits rals de València (Crus-2127 i 2130) i els seus òbols (Crus-2131 a 2133).
- Provença: Diners, dits rals coronats (Crus-2124) i els seus òbols (Crus-2125), de billó.

43. Vegeu, per exemple, Miquel CRUSAFONT, *Numismática...*; Miquel CRUSAFONT, *Acuñaciones de la Corona Catalano-Aragonesa y de los reinos de Aragón y Navarra*, Madrid, Vico, 1992; Miquel CRUSAFONT, *Catàleg general de la moneda catalana*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, 2009. Aquest darrer conté totes les novetats recents i una catalogació exhaustiva des dels divisors de la dracma del segle v aC fins a la Guerra Civil dels anys 1936-1939.

— Aragó: Diners (Crus-2133A i 2134) i òbols (Crus-2133A i 2135) jaquesos, de billó, de dues emissions de llei i estampa diferents. (Vegeu la làmina 3).

— Montpeller: Diners (Crus-2112) i òbols (Crus-2123) melgoresos, de billó, i grossos (Crus-2122) i mitjos grossos (Crus-2123), d'argent.⁴⁴

Els diners i els òbols de Barcelona foren de dos tipus: els de doblenc, amb les armes catalanes a l'anvers i una creu interior al revers, i els de tern, amb efígie reial coronada a l'anvers i creu que tallava la llegenda al revers (vegeu la làmina 1, núm. 1 i 2).

Els diners i els òbols de València i Mallorca portaven efígie reial a l'anvers i ramellet o arbre al revers. Hi ha diners que porten l'efígie coronada girada cap a la dreta i d'altres que la porten girada cap a l'esquerra (vegeu la làmina 2, núm. 1, 2, 3 i 4).⁴⁵

Els diners de Provença porten efígie coronada a l'anvers i creu que talla la llegenda (vegeu la làmina 1, núm. 3).

Els diners i els òbols aragonesos porten efígie reial coronada a l'anvers i creu sobre pal a la primera emissió de baixa llei i creu patriarcal a la segona emissió de tern, al revers (vegeu la làmina 3, núm. 1a i 1b).

Els diners melgoresos són una còpia estafeta de la moneda de Narbona, un tipus immobilitzat que es baté, doncs, sempre amb aquesta estampa. A l'anvers, hi ha quatre anells i al revers, una i entre dues banderoles. Les llegendes són alterades i generalment il·legibles. Els grossos porten armes partides catalanes i de Montpeller i, al revers, una creu interior.

Vegeu les estampes d'aquests tipus a les làmines 1, 2 i 3.

44. Referenciem les monedes a Miquel CRUSAFONT, *Catàleg...*, on es poden trobar totes les característiques tipològiques, metrològiques i de llegendes d'aquestes peces. Aquest llibre no havia aparegut encara quan es féu el congrés dedicat a Jaume I i és per aquesta raó que la peça de Montpeller presentada aquí com a inèdita apareix ara també en aquesta obra. Cal remarcar que, respecte als temps de Botet i Sisó, hi ha nombrosos tipus inèdits: les varietats amb efígie a la dreta de València, el diner de Mallorca de Pere de Portugal, el mig gros de Montpeller i el diner aragonès de la segona emissió.

45. Pel que fa a Barcelona, Botet donà dos tipus de diners de tern a Jaume I. Vegeu Joaquim BOTET I SISÓ, *Les monedes...*, vol. II. Domingo i Sellart, en un estudi comparatiu amb els croats, demostrà que el segon tipus de Botet per a Jaume I corresponia, en realitat, a Jaume II: vegeu F. DOMINGO I SELLART, «Diners barcelonins de Jaume II», *Acta Numismàtica* (Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans), núm. 16 (1986), p. 148-158. Aquesta correcció ja fou recollida a Miquel CRUSAFONT, *Acuñaciones...* Pel que fa a València, les dues varietats amb efígie a la dreta i a l'esquerra ja foren descrites per Felip MATEU I LLOPIS, *La ceca de Valencia y las acuñaciones valencianas de los siglos XIII-XVIII*, València, 1929. En articles posteriors, Mateu suposà que els diners amb efígie a la dreta eren d'una primera emissió documentada el 1247 i els d'efígie a l'esquerra d'una segona emissió documentada el 1271: Felip MATEU I LLOPIS, «Hallazgos monetarios», *Ampurias*, vol. IV (1942), p. 220, núm. XXVI; Felip MATEU I LLOPIS, «Sobre la política monetaria de Jaume I y las acuñaciones valencianas de 1247 y 1271», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, vol. XV, 1947, p. 244-245; Felip MATEU I LLOPIS, «Del dinero de vellón al gros en Cataluña, Valencia y Murcia», *Homenaje al prof. Cayetano de Mergelina*, Múrcia, 1961. Per la nostra part, vam poder demostrar que la posició de l'efígie no era el tret determinant, ja que hi havia peces idèntiques amb bust a la dreta o a l'esquerra, i plantejàrem uns altres criteris: mòdul gran, lletres A obertes, arbre amb branques d'implantació alta per a la primera emissió i mòdul petit, lletres A tancades i arbre amb branques d'implantació mitjana o baixa per a la segona emissió. Vegeu Miquel CRUSAFONT, «Diners de València i diners d'Alacant, les primeres emissions», *Numisma* (Madrid, Sociedad Ibero-Americana de Estudios Numismáticos), núm. 165-167 (1980), p. 303-313. Més tard, Ripollès i Llorens van demostrar que els càlculs de volums de les emissions fets per Mateu eren erronis i pensaren que caldria afegir al grup de la primera emissió els diners que tenien al revers dos globus tallats: Pere Pau RIPOLLÈS i Maria del Mar Llorens, «El tesoro de la Reina Mora», *Acta Numismàtica* (Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans), núm. 20 (1990), p. 125-140.

1

2

3

LÀMINA 1. Barcelona: 1, diner de doblenc; 2, diner de tern; 3, diner provençal, possible model del diner de tern. També hi ha mitjos diners. Tots a mida doble.

1

2

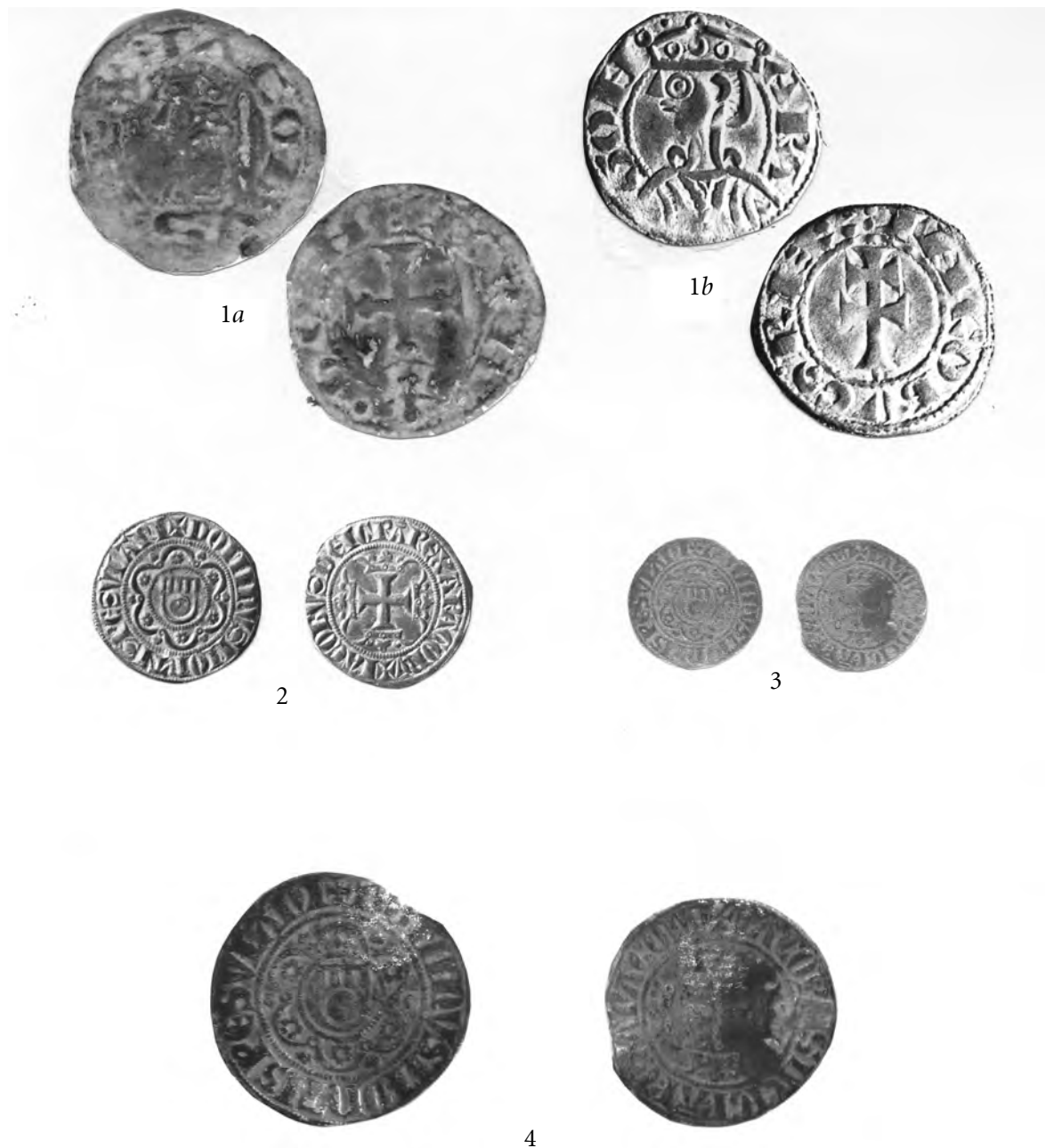

3

4

LÀMINA 2. València i Mallorca: 1, 2 i 3, diners de la primera emissió, amb imatges diferents del bust; 4, probable diner de la segona emissió. També hi ha mitjos diners de cada un. Tots a mida doble.

LÀMINA 3. Arago: 1a, diner jaquès de la primera emissió; 1b, diner jaquès de la segona emissió. També hi ha mitjos diners. A mida doble. 2 i 3, Montpeller: gros i mig gros d'argent a mida real; 4, mig gros, ampliat (l'ampliació del revers és més petita). També corrien a Montpeller els diners i mitjos diners dits melgoresos.

CIRCULACIÓ MONETÀRIA A PARTIR DE LES MENCIONS DOCUMENTALS

Ja hem fet alguna al·lusió a qüestions de circulació monetària, però ara presentarem el resultat referent a Catalunya del despull de quatre cartularis de l'àrea de Barcelona i Girona, és a dir, del territori central català que es mantingué unit des de Guifré i que, per tant, té una major coherència pel que fa a la circulació.

No ens hem limitat al regnat de Jaume I, sinó que hem abraçat pràcticament tot el segle XIII (1200-1299), a fi de copsar la situació immediata anterior i veure un petit sector de l'evolució posterior.

Els cartularis ja esmentats al principi són els de Sant Ramon de Penyafort, Mensa de Barcelona, Sant Daniel de Girona i Santa Maria d'Amer.⁴⁶ Un cop fet l'escrutini dels documents que contenen citacions monetàries, hem seleccionat 383 pagaments que contenen unes 405 mencions, atès que algun aporta més d'una citació monetària. Ens hem limitat a un buidat qualitatiu, és a dir, de nombre de mencions de cada tipus de moneda, sense entrar en una possible valoració quantitativa, que exigiria reduir totes les xifres a un referent comú. Hem descartat aquesta segona opció atesa la dificultat de l'abundància de censos saldats en espècies no valorades més que no pas en moneda (blat, bestiar, etcètera) i per la presència de testaments amb quantitats molt quantioses que podrien distorsionar el panorama d'una veritable circulació centrada en pagaments concrets per compravendes o altres transaccions comunes. Ja veurem, però, que l'anàlisi qualitativa resulta suficient en aquest cas.

Els resultats generals del buidat, els podem veure a la taula 1. Hi hem detallat, per a cada cartulari, el nombre de mencions, començant pels pagaments fets en espècie; després, els que es feren en moneda de billó, detallant si fou en sous sense cap altra especificació, o bé en alguns dels tipus en circulació al segle XII: quatern, doblenc i tern. També hi ha una columna per als pagaments amb diners melgorèsos. A continuació, es tabulen els pagaments en moneda d'or, separant l'or d'origen andalusí (morabatins almoràvits i masnudines almohades) del d'origen castellà (morabatins alfonsins). Finalment, hem obert una columna amb els pagaments singulars on n'hi ha set que corresponen a mencions de rals de València que són de pagaments fets a Mallorca i dos pagaments en marcs de plata, és a dir, de metall no amonedat. En endavant, prescindirem d'aquestes mencions minoritàries que no corresponen als conceptes analitzats, els primers perquè es troben en ubicació forana i els altres perquè equivalen a pagaments en espècie, encara que es tracti de plata. També podrem prescindir dels pagaments en espècie, perquè el que ens interessa és el paper de cada tipus de moneda. D'altra banda, ja veiem que no tenen un gran volum de mencions i que, generalment, corresponen a censos, amb valors molt reduïts i per a pagaments anyals.

TAULA 1

<i>Cartulari</i>	<i>Espècie</i>	<i>Sous</i>	<i>Quatern</i>	<i>Doblenc</i>	<i>Tern</i>	<i>Melgorès</i>	<i>Or andalusí</i>	<i>Or castellà</i>	<i>Singulars</i>
Sant Ramon	0	7	0	2	2	1	5	1	0
Mensa	10	17	3	2	12	1	4	4	7
Amer	9	24	1	22	39	2	4	1	0
Sant Daniel	27	90	1	24	60	12	5	4	2
TOTAL	46	138	5	50	113	16	18	10	9

46. Vegeu la nota 1.

Un cop separades les mencions especials i de pagaments en espècie, disposarem ara el conjunt de les mencions anteriors en els tres espais temporals que determinen les etapes de circulació dels diners de quatern, doblenc i tern. El billó, el separem en mencions inespecífiques i en mencions, en conjunt, en les quals s'especifiquen si són de quatern, doblenc o tern i, en una altra columna, els melgoresos. L'or, el separem per la seva seqüència cronològica: morabatins almoràvits, morabatins alfonsins i masmudines almohades. Obtenim la taula 2.

TAULA 2

<i>Etapa</i>	<i>Cronologia</i>	<i>Sous inespecífics</i>	<i>Sous específics</i>	<i>Melgoresos</i>	<i>Morabatins almoràvits</i>	<i>Morabatins alfonsins</i>	<i>Masmudines</i>
Quatern	1200-1222	26	3	0	3	1	0
Doblenc	1222-1256	33	51	8	17	3	1
Tern	1256-1299	61	115	7	0	1	1
TOTAL		120	169	15	20	5	2

Podem observar que la proporció de pagaments inespecífics és molt més alta en la primera etapa, quan no hi ha concurrència en el mercat de monedes diferents i ja feia temps que el diner de quatern era l'única moneda en circulació. Per tant, resulta lògic assimilar les mencions inespecífiques a pagaments en moneda de quatern. El mateix podem fer en els dos períodes posteriors, ja que, si hagués estat un altre tipus de moneda diferent de la usual, s'hauria fet constar, cosa que passa comptades vegades i per a referir-se a pagaments anteriors. D'altra banda, els melgoresos són igualment especificats. Per tant, a la taula que elaborarem després, sumarem els sous inespecífics amb els de Barcelona.

La taula ens mostra el paper predominant de la moneda barcelonina de billó, només complementada per l'or en alguns escassos pagaments, i l'aparició del melgorès a partir de la introducció del doblenc. Cal advertir que el melgorès ja havia estat anteriorment molt estès en alguns comtats com ara el Rosselló i Empúries i que també va tenir un paper important en altres territoris com Mallorca, però que la moneda barcelonina dominava abassegadorament l'espai central dels comtats de Barcelona, Vic i Girona. L'aparició del melgorès en coincidència amb el llançament del doblenc sembla corroborar, doncs, una manca de confiança en la nova moneda. Pel que fa a l'or, veiem que el morabatí almoràvit és el que va tenir un paper més destacat i que la seva substitució pels morabatins castellans o alfonsins no reeixí del tot. Finalment, la masmudina almohade apareix gairebé de forma testimonial i, des de mitjan segle XIII, s'inicia l'etapa que ja hem comentat en la qual el diner de tern ocupa pràcticament la totalitat dels pagaments i l'or desapareix de la circulació.

A la taula 3, hem disposat els pagaments en billó barceloní, en melgoresos i en or en quantitats globals i en percentatges sobre el total de pagaments també per a les tres etapes del quatern, el doblenc i el tern.

TAULA 3

<i>Etapa</i>	<i>Cronologia</i>	<i>Mencions</i>	<i>Billó</i>	<i>Billó %</i>	<i>Melgoresos</i>	<i>Melgoresos %</i>	<i>Or</i>	<i>Or %</i>
Quatern	1200-1222	33	29	88	0	0	4	12
Doblenc	1222-1256	113	84	74	8	7	21	19
Tern	1256-1299	185	176	95	7	4	2	1

Observem que els pagaments en billó barceloní dominen clarament, ara amb més claredat en recollir-ho en percentatges: 88 %, 74 % i 95 %, respectivament, però que, en cas del diner de tern, la seva situació percentual dominant en el període corresponent és molt més acusada. Pel que fa a la presència del melgorès, absent a la primera etapa, té un cert paper a la segona, que, de fet, s'allarga només una mica dins de la segona, ja que dels set pagaments registrats, sis se situen en cronologies immediates al 1256: 1257 i 1266. Per tant, és evident que la introducció del diner de tern fa retrocedir el melgorès i s'imposa amb rotunditat en el circulat monetari.

L'or, finalment, manté igualment el seu paper, més determinant si tenim present el valor molt més alt dels pagaments fets en aquestes monedes durant les dues primeres etapes i que desapareix pràcticament del tot, com ja hem anat assenyalant, des de mitjan segle XIII. De fet, no hi haurà en el circulat una nova presència de moneda d'or en proporcions apreciables fins ben entrat el segle XIV, quan el florí català, introduït des del 1340 a Mallorca en temps de Jaume III i pocs anys després a Catalunya amb Pere III, començarà a ésser emprat amb una certa profusió. Cal dir, però, que, des de finals del segle XIII i inicis del XIV, sí que es detectaran alguns pagaments en moneda d'argent, per bé que a la mostra que hem analitzat encara no n'hi haguem trobat.

Un altre aspecte que reforça la importància del diner de tern i la seva consolidació com a moneda de referència i com a tipus apte per a tota mena de transaccions és el volum creixent de les seves emissions i l'increment de les xifres totals de monedes en els pagaments. Així, mentre que l'emissió de doblenc del 1222 fou només de tres mil marcs, la de tern aragonesa del 1259 ja fou de vint-i-cinc mil marcs, com la de tern barcelonina del 1270. Els vint-i-cinc mil marcs de l'emissió barcelonina del 1270, per exemple a una talla de divuit sous el marc, representaven la considerable xifra de 5.400.000 monedes de diner.

Aquests volums constitueixen la resposta a una necessitat més gran de numerari, com ho demostren les xifres cada cop més elevades en les transaccions. Si en les etapes del quatern i del doblenc trobem uns màxims que rarament superen els dos mil sous, en l'etapa del tern trobem pagaments de quatre mil sous (Mensa-110), de 5.400 sous (Mensa-199), de deu mil sous (Mensa-173), de vint-i-cinc mil sous (S.Ramon-173) i de quaranta mil sous (Mensa-130). No cal dir que aquestes darreres xifres anunciaven la necessitat de la creació de noves monedes de més valor, que fessin més pràctics els pagaments. Els vint-i-cinc mil i quaranta mil sous representaven en diners 300.000 i 480.000 peces, mentre que, en croats d'argent de Barcelona, les xifres haurien baixat a vint-i-cinc mil i quaranta mil peces i, en florins d'or catalans, a només 2.272 i 3.636 peces, unes quantitats molt més manejables.

CONCLUSIÓ

El regnat de Jaume I fou, doncs, transcendental des del punt de vista monetari. S'establiren les bases d'una política monetària d'estabilitat i immutabilitat dels valors, gràcies al control dels estaments representatius catalans, tancant així, es pot dir que per sempre, el període dels daltabaixos ocasionats per les degradacions monetàries. És ben segur que sense el poder econòmic de l'oligarquia comercial tot això no s'hauria assolit. La seva actitud davant de l'instrument monetari era ben diferent de la que solien tenir els sobirans. Per al rei, la moneda no era altra cosa que una font d'ingressos i degradant-la podia fer front, almenys de forma momentània, a les seves angoixes financeres. Però els comerciants tenien un parer completament diferent: la moneda havia d'ésser estable perquè els negocis, i especialment els negocis comercials, poguessin rutllar. Sabien que no podrien tenir cap paper al mercat internacional amb una moneda mancada de prestigi. Aquesta contraposició de parers

es manifestà amb tota claredat en temps de la Guerra Civil catalana del segle xv. El rei Pere de Portugal (1464-1466), el primer que designà la Generalitat revoltada contra Joan II, tenia greus problemes per al finançament de la guerra. En aquell temps, els estaments catalans, i la ciutat de Barcelona en concret, tenien un control encara més estricte de les emissions monetàries gràcies als privilegis obtinguts en temps d'Alfons el Magnànim. Pere de Portugal proposà de forma reiterada als síndics barcelonins de reunir una gran quantitat d'argent i llençar al mercat croats de baixa llei. Però aquests li contestaren amb uns raonaments que demostren el seu domini dels mecanismes econòmics. Els síndics argumentaren, contra el parer del rei, que, si baixava el valor de la moneda, les mercaderies augmentarien automàticament de preu, amb la qual cosa no s'hauria avançat en res. D'altra banda, els sous dels soldats s'haurien d'establir sobre «la vera substància de la moneda», és a dir, a partir del seu valor intrínsec. Finalment, li assenyalaven que amb una mala moneda es dificultaria enormement la importació de la llana i el blat del mercat exterior.⁴⁷

No cal dir que on regiren reis amb un poder absolut, com a Castella, per exemple, res no pogué aturar les degradacions de la moneda, especialment en els períodes de guerra. El fre a aquestes manipulacions assolit en temps de Jaume I havia d'ésser, doncs, fonamental per a l'estabilitat monetària de què gaudí Catalunya durant la major part de l'època medieval. Una estabilitat que era imprescindible per al desenvolupament comercial.

47. Miquel CRUSAFONT, «Acuñaciones del príncipe portugués Pedro, rey de Catalunya en 1463-1466», *III Congreso Nacional de Numismática*, Lisboa, Clube Numismático de Portugal, 1985, p. 407-446. Publicat després també a *Gaceta Numismática*, núm. 104 (1992). Cal advertir que, com a font d'aquesta citació, es donava una dada errònia en referir-se a les pàgines 38 i 43 de Jesús Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *Pere de Portugal, rei dels catalans vist a través dels registres de la seva cancelleria*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1936, on havia de dir pàgines 67-68 i 74. Les pàgines 39 (i no 38) i 43 corresponen a la versió sense documents que l'autor féu per a la col·lecció «Episodis de la Història» amb el títol *Pere de Portugal, rei dels catalans*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1960.